

DE ZANDLOPER

Van het bestuur

Melancholie; daarmee begon het nieuwe jaar 2016. Vrijwilligers deden de voorbereiding en op 20 januari verhuisden de mannen van Waaijensberg de inboedel naar ons nieuwe depot aan de Telefoonweg. Het depot op het kazerneterrein was al in december verhuisd.

In 1974 ging ons museum van het boerderijtje aan de Bospoort naar het station Ede Centrum. De gemeenteraad stemde op 28 maart 1974 in met een door de gemeente gegarandeerde lening van f 200.000 als bijdrage in de kosten van verbouw, inrichting en exploitatie van het van NS gehuurde stationsgebouw. Eén van de voorwaarden was dat het bestuur van de Vereniging Oud Ede met twee door B&W aangewezen gedelegeerden werd versterkt.

In 1999 werd het gebouw gerestaureerd. De NS wilde na 2005 de huur alleen nog voor korte termijnen verlengen; verder investeren in het gebouw werd daarmee onmogelijk. In 2009 werd het *Historisch Museum Ede* een zelfstandige stichting, waarbij alle voorwerpen in het museum eigendom bleven van de Vereniging.

Eind 2013 besloot de NS de huur per medio 2015 sterk te verhogen. De Stichting HME (verder HME) kon die huur niet opbrengen en dus was dat het moment om diepgaand na te denken over de formule van het museum. Uiteindelijk werd, na overleg met de Vereniging, besloten voor een andere opzet: niet langer voorwerpen tentoonstellen waar een verhaal achter verscholen zit, maar zoeken naar de verhalen van Ede en die illustreren met voorwerpen, foto's, presentaties.

De gemeente startte in 2014 bovendien het proces *mEdemaken-cultuur* met flinke bezuinigingen als doel. De keuze van

Inhoud	
Van het bestuur	2
Brandschatting	3
Celtic Fields	6
Leven van Bamhartigheid	9
Wolven in Edese toponiemen	13
Eerwaarde Heren in Ede	17
Project Kazerne Ede	24
Pak maar een doos	25
Tentoonstelling der Belgen	27
Herinneringen aan Ede'	30
Colofon	32

HME/VOE werd daar ingebracht en dat leidde uiteindelijk tot de idee van een *erfgoedcentrum*, dat mede facilitair is voor de andere erfgoedinstellingen in de gemeente. Dit erfgoedcentrum is in wording. Er is een groot nieuw depot en in Cultura een eerste expositie over bekende Edenaren.

Op 29 januari nam HME afscheid van Ben Hilgers; coördinator vrijwilligers Yett van Ommen blijft. Het kantoor van HME en Vereniging is nu gevestigd in Cultura; Molenstraat 45, 6711AW Ede. Contactpersoon: Yett van Omme, 0318-619554, email: info@historischmuseumede.nl, website: historischmuseumede.nl.

In de loop van 2016 wordt duidelijk hoe de beheerstructuur van het erfgoedcentrum wordt. Tot die tijd gaan de Vereniging en de stichting HME in nauwe samenwerking als zelfstandige organisaties door.

Uiteraard zullen wij in ons jaarverslag 2015 uitgebreid verslag doen van de ontwikkelingen in 2015 en daarin ook een eerste doorkijk geven naar volgende jaren.

Simon van de Pol, voorzitter

Op 29 januari nam Ben Hilgers in Cultura afscheid van het HME. Hij bedankte de vele vrijwilligers van het museum voor hun inzet. In zijn afscheidswoord benadrukte hij dat deze tijd vraagt om een andere opzet van het in beeld brengen van het cultureel erfgoed van Ede. Ben is zes jaar directeur geweest, laat Ede nu achter zich en gaat verder als directeur van het museum van het NOC/NSF.

Activiteiten VOE

Woensdag 24 februari – De Bosrand, 19:30 uur: Lezing door *Gerard van Bruggen* (auteur van het onlangs verschenen Historisch Cahier *Leven in Barmhartigheid*) over de geschiedenis van de armenzorg in Ede. (Zie ook pagina).

Woensdag 13 april – De Bosrand, 19:30 uur: **Algemene Ledenvergadering** met aansluitend de '17-april lezing' door *Ed van Seters*: Edese herinneringsasbak verhaalt, over oorlogsleed en voedseldroppingen.

Brandschatting in Ede in de jaren 1580-1590

Dick Kranen

Naar aanleiding van een gevonden brief in het archief van het Hof van Gelre uit de tijd van de 80-jarige oorlog waarin sprake is van het betalen van *contributie*, lijkt het de moeite waard uit te leggen hoe dat in elkaar stak.

De (vrij) hertaalde tekst:

Aan de Raadsheren van het Vorstendom Gelre en het Graafschap Zutphen.

In verband met uw opdracht van 9 maart [geen jaartal vermeld] aan soldaat Wolter Theunissen van Harderwijk, om zich naar de Ambten Nijkerk, Barneveld en Ede te begeven, willen we graag uw aandacht vragen voor het volgende.

De opdracht voor Wolter Theunissen houdt in het arresteren van een aantal boeren om hen vervolgens in de Sint Janspoort in Arnhem gevangen te zetten.

Dat staat in verband met het niet betalen van de hen opgelegde contributie in de vorm van hooi en stro of de tegenwaarde ervan in geld.

Wat deze opdracht betreft willen de hierondergenoemde Buurmeesters met alle verschuldigde eerbied de Raadsheren verzoeken om, in aanmerking genomen deze erbarmelijke en oorlogszuchtige tijd, een oplossing mogelijk te willen maken die voor alle partijen acceptabel is.

Ondergetekenden nemen zich voor om op zondag over acht dagen in Arnhem aanwezig te zijn om van u te vernemen of er een oplossing mogelijk is voor de hierboven genoemde problemen.

Wij vragen daarom onderdanig ons verzoek serieus te willen beoordelen.

Wat betreft de kwestie met Gerrit Theunissen, Maas Hendriksen en de weduwe van Goosen Reyersen, zijn wij graag bereid die om op de genoemde dag met u te bespreken.

Was getekend: Buurmeesters van de Buurschappen van Lunteren, Doesburg, Veldhuizer-veld, Manen en Bennekom: Evert Goessen, Erven Benters, Philip Thijssen, Wijn Aerts, Gherit Theunissen, Henrick Jans, Gudertijn van Kerpen namens G. van Maanen.

De Janspoort in Arnhem. Tegen de oostkant van het poortgebouw was een smalle, maar hogere, toren geplaatst van ongeveer vier verdiepingen. De toren diende vooral als trap. De bovenste laag werd tot 1711 als gevangenis gebruikt voor het Hof van Gelre. In het rondeel van de Janspoort werden tot de 18e eeuw de straffen van het Hof van Gelderland voltrokken.

Contributie

In het verzoek van een aantal Edese buurmeesters is er sprake van het betalen van contributie.

Contributie was in vroeger eeuwen heel wat anders dan het betalen van een bijdrage voor het (vrijwillige) lidmaatschap van een vereniging. Het Woordenboek der Nederlandsche Taal benoemt contributie als een *'heffing van een oorloggsschatting of brandschatting'*. Met andere woorden: plundering kon voorkomen worden door betaling van een bijdrage in natura of geld aan meestal de tegenstander tijdens schermutselingen. En deze schermutselingen waren er genoeg tijdens de 80-jarige oorlog!

Het waren niet alleen ongeordende groepen soldaten maar ook 'georganiseerde' legertjes die de plattelands bevolking terroriseerden en slechts tegen betaling van een afkooptsom bereid waren verder te trekken. In de versterkte steden had men daar geen last van, maar het onbeschermd platteland des te meer.

Aan beide zijden van de 'grens' tussen de strijdende partijen – het was tenslotte oorlog – werd het betalen van die contributies netjes bijgehouden door speciaal daarvoor aangestelde boekhouders, ook wel *rendanten* genoemd.

Uitvalsbasis

De mate waarin de tegenstander contributie kon eisen van het slecht te verdedigen platteland dat in feite onder het gezag van de tegenstander viel, hing af van de relatief strategische sterkte van beide partijen. De vijandelijke partij diende een goede uitvalsbasis te hebben opdat zijn cavalerie voldoende raids zou kunnen uitvoeren om de contributie, voor zover nodig, af te dwingen.

Ter controle van het platteland van het kwartier van Zutphen gebruikte het Spaanse leger de vestingstad Rijnberk (het huidige Rheinberg) als uitvalsbasis. Toen Maurits Rijnberk in 1597 (tijdelijk) bezette, verboden de Staten van het Kwartier van Zutphen dan ook prompt alle contributiebetalingen aan de koninklijke rendant. Tussen 1601 en 1605 herhaalde dit fenomeen zich. Daarna duurde het tot 1633, de definitieve verovering door de troepen van Frederik Hendrik, dat de Spaanse troepen en haar verbondenen, vrij spel hadden in het Zutphense gebied. Daarna was dat voorbij.

De plattelandsbevolking werd dus regelmatig lastiggevallen, ruitercampagnieën hielden rooftochten in de dorpen van grensgebieden als de Betuwe, de Meierij, het land van Maas en Waal, het Land van Cuijk en Gelre. Deze streken fungeerden als een *bufferzone*.

Meer coördinatie

Het opleggen van contributies werd door beide partijen toegepast. Echter vanaf de jaren 1590 werd met succes gepoogd door zowel Zuid-Nederlandse als Staatse bestuurders het ongecontroleerde plunderen en bedreigen om te vormen in een meer gecoördineerde vorm van *contributieheffing*.

Voor beide partijen bracht dit duidelijke voordelen met zich mee. In ruil voor het betalen van een vastgestelde contributie kregen bedreigde dorpen een sauvegarde (vrijgeleide) die het dorp voor plunderen en brandschatten moest vrijwaren. Volgens het Nederlandsch-Indisch Plakaatboek is het goed geregeld:

'In gevalle ymant ietwes sal doen ofte aenrechten tegen eenige personen, fortien, comptoiren, schepen ofte goederen, die met paspoorten, salve garde ofte andere

verseeckerheit, soo van wegen de Hoog mogende Heeren Staten Generael, syn Excellentie den Prince van Orangien, als van ons ofte onsen Rade voorsien syn, sal sonder eenich faveur ofte genade aen den lyve gestraft werden.'

Voor de strijdende partijen zou het contributiestelsel tot op zekere hoogte er aan bijdragen de kosten van de militaire inspanningen op min of meer regelmatige wijze door de grensgebieden zelf te laten financieren.

Fases

Er zijn drie fases te onderscheiden op het vlak van de contributieheffingen.

- Gedurende de eerste twintig jaar van het conflict ging het om een ongecontroleerd en willekeurig brandschatten en roven door vendels van beide partijen (tot ca. 1590).
- In de tweede fase namen lokale bestuurders de verantwoordelijkheid op zich een bepaalde som geld op te brengen (ca. 1590-1600).
- In de derde fase voldeden deze bestuurders de betalingen aan de respectievelijke rendanten van de beide strijdende partijen, die daarna door een Rekenkamer werden gecontroleerd en met de ter beschikking gekomen middelen een reguliere soldijbetaling mogelijk maakten (de boekhouder regeert!).

Een brandschattingssoldaat (houtsneede van Joost de Damhouder, 1565)

Hoe het met het verzoek van de Edese buurmeester is afgelopen, is verder niet bekend. De buurboeken uit die jaren zijn helaas niet bewaard gebleven

Bronnen

- Het Gelders Archief, toegang 0124 Archief Hof van Gelre, inv. nr. 2204. (datering 1586-1593)
- Griet Vermeesch: *De grenssteden Gorinchem en Doesburg tijdens de geboorte-eeuw van de Republiek (1550-1680)*, Amsterdam 2006, 142
- N.J. Tops : *De heffing der Spaanse contributiën tot 1635*, Groenlo, 1987
- *Nederlandsch-Indisch Plakaatboek, 1602-1811*. (Uitg. door J. A. van der Chijs, 17 dln. Batavia en 's-Grav., 1885-1900.

Celtic Fields in Bennekom

P.A. Griffioen, F.G. van Oort & P. Standaart

Ontdekking

In 1980 is bij de stuwwal Wageningen-Lunteren een voorheen nog onbekend prehistorisch akkercomplex, een zogenaamd *Celtic Field* ontdekt. Het is te herkennen als een netwerk van omwalde akkertjes (ook wel raatakkertjes genoemd) die zo'n 35 a 40 meter lang en/of breed zijn.

Het nog meest zichtbare deel van het complex is gelegen in de aanwezige heide aan de westzijde van de Panoramaweg (ongeveer 500 meter ten noorden van pannenkoekenhuis de Panoramahoeve). Dit deel verkeert in een uitstekende staat van onderhoud. Het gedeelte ten oosten van de weg is bedekt met naaldbos en is grotendeels in eigendom van de gemeente Ede. Ook hier is het walsysteem nog zichtbaar.

Dit walsysteem heeft de afzonderlijke akkertjes omgeven. Ze zijn ontstaan ten tijde van de overgang van de Bronstijd naar de IJzertijd, ca. 600 jaar voor Chr. en stopt in de Romeinse tijd.

Bij het ontginnen van de grond in die tijd gooiden de boeren takken, stobben, wortels en struiken aan de kant. Door stenen en onkruid uit de akker en instuivend zand groeit dit afval in de loop van de tijd uit tot walletjes van ongeveer 50 cm hoogte en enkele meters breed. Deze worden nu nog in het terrein herkend. De kruispunten van de walletjes liggen over het algemeen iets hoger.

Het bewerken van de akkertjes werd gedaan met behulp van een *eergetouw*, een niet kerende ploegstok. De grond wordt hiermee vanuit twee loodrecht op elkaar staande richtingen opengeritst. Als de akkertjes uitgeput raken, worden aansluitend weer nieuwe aangelegd. Elke boerderij heeft vermoedelijk zijn eigen akkertjes. Langzamerhand groeien deze naar elkaar toe om uiteindelijk samen één groot complex te worden.

Het bijzondere van dit prehistorische akkercomplex ligt in het feit, dat dit soort archeologische monumenten nu slechts op een vijftal plaatsen in ons land zichtbaar zijn. Naast Bennekom zijn dit verder Wekerom, Vaassen, Schaveren (allen in de provincie Gelderland) en Elst (provincie Utrecht).

Het in Bennekom aangetroffen walsysteem herinnert zichtbaar aan de wijze waarop in de IJzertijd de grond is ingericht en gebruikt voor akkerbouw. Het betreft de oudst zichtbare overblijfselen van agrarische activiteit en geeft ons enig inzicht in een voorbije beschaving.

Ook is er in het noordoosten van dit perceel van de gemeente nog een grafheuvel aanwezig met als codenaam 'Ede 57'.

Een snelle start

Al snel (17 maart 1982) komt van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) een verzoek aan Burgemeester en Wethouders van de gemeente Ede of, in verband met de ontdekking van het Celtic Field aan de Panoramaweg te Bennekom, de mogelijkheid aanwezig is daar ter plaatse de beheersomstandigheden te

Impressietekening van de Celtic Fields aan de Panoramaweg te Bennekom (copyright Gemeente Ede)

verbeteren. Zo kan behalve de wetenschappelijke waarde, ook de cultuurhistorische (visueel-landschappelijke) betekenis worden vergroot. Naar de mening van de ROB houdt dat in, dat het aanwezige naaldbos omzichtig wordt gekapt en daarna getracht wordt een heidevegetatie te herstellen.

Na ingewonnen adviezen geeft de Raad op 23 december 1982 zijn fiat aan de voornoemde omzetting.

Vervolgens laat in mei 1983 het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur van zich horen. Bij brief wordt bepaald dat het aan de gemeente Ede toebehorende perceel, kadastraal bekend onder Bennekom, sectie D nummer 543 geplaatst is op de lijst van beschermde monumenten. Men krijgt twee maanden de tijd om eventuele bezwaren in te dienen. De gemeente doet dit niet, dus is plaatsing op de lijst een feit.

De uitvoering

Het gedeelte ten westen van de Panoramaweg in particulier bezit. De begroeiing bestaat daar uit heide, en de wallen zijn er goed te zien.

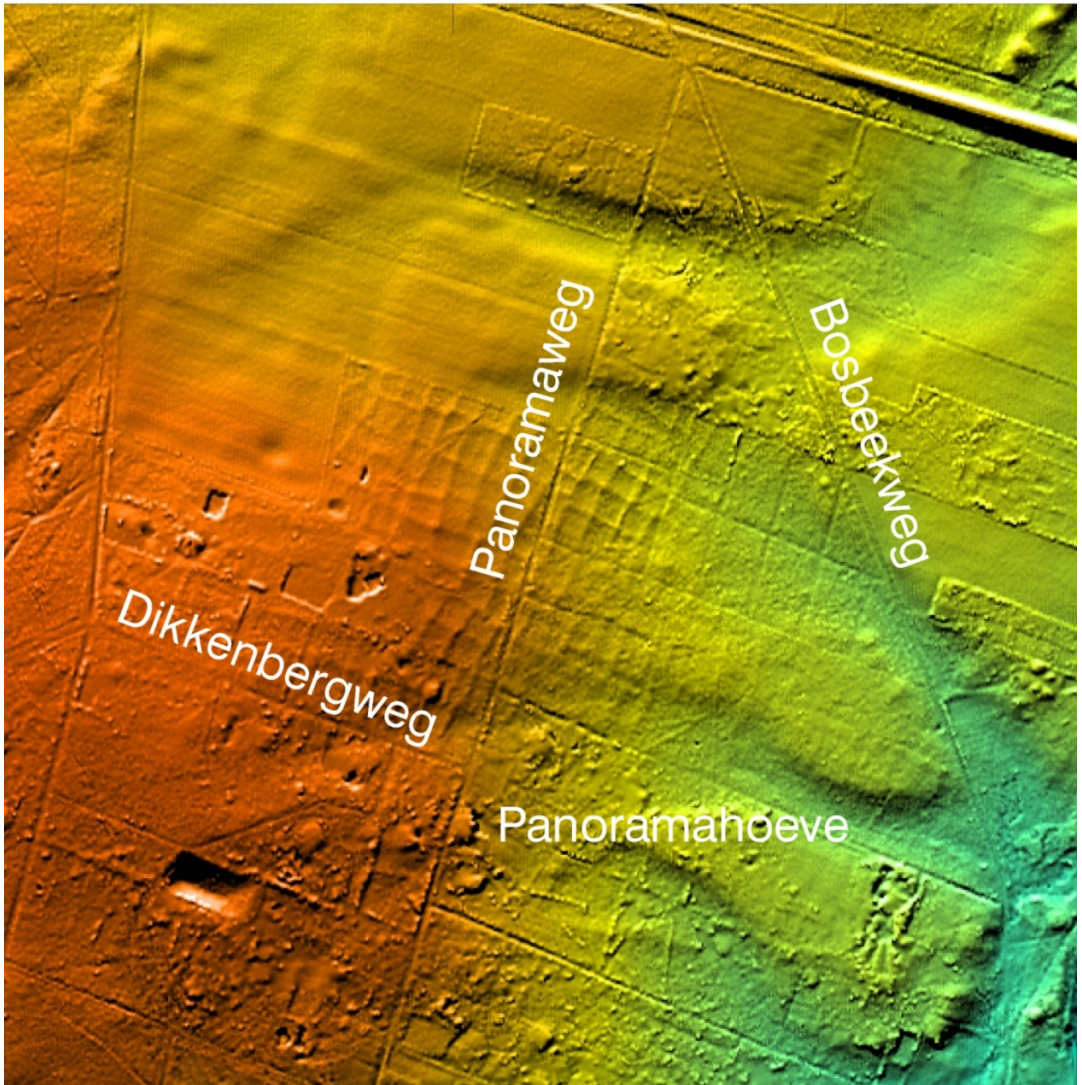
Aan het gedeelte aan de andere zijde van de weg stond opgaand naaldbout. In overleg met de gemeente Ede, die eigenaar van het terrein is, heeft dit in 1985 geresulteerd in de verwijdering van de bosopstand. Ook is ontheffing verkregen van de herplantplicht. De bedoeling van dit ontbossen is om een betere relatie van dit terrein tot de open heide aan de westkant van de weg visueel tot stand te brengen.

Vanaf januari 1988 vindt er regelmatig overleg plaats tussen het Gemeentelijk Bosbedrijf, de ROB en de Provincie Gelderland. Het resultaat hiervan is het vaststellen van een herstelplan voor de Celtic Fields. De definitieve startdatum wordt vastgesteld op januari 1990.

De werkzaamheden bestaan in eerste instantie uit het handmatig afplaggen van een

---

Het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) is een bestand met voor heel Nederland gedetailleerde en precieze hoogtegegevens. Rijk, provincies en gemeenten gebruiken het AHN voor met name hun waterbeheer, maar ook voor andere toepassingen wordt dit bestand gebruikt zoals hier het weergeven van o.a. de Celtic Fields te Bennekom. Het bewuste gebiedje ligt precies tussen de namen van de Panoramaweg en de Bosbeekweg waar de raatakkers prachtig zichtbaar zijn. Rechtsboven is nog een deel van de spoorlijn Utrecht Arnhem zichtbaar. Bewerkt door R. van der Schans (copyright gemeente Ede)

terreingedeelte van zo'n 3000 m². Door dit afplaggen worden de wallen rond de akkertjes beter zichtbaar. Gebruik van machines is niet mogelijk, omdat hierdoor afvlakking van het aanwezige terreinreliëf kan optreden. Uitsluitend kruiwagens mogen voor het vervoer van de plaggen gebruikt worden. Overeengekomen is dat het afplaggen door de Redbo zal worden uitgevoerd. De Redbo is een onderdeel van het werkvoorzieningschap Zuid West Veluwe en kan bogen op een ruime ervaring in het uitvoeren van werk ten behoeve van archeologisch onderzoek.

Vervolgens wordt het afgeplagde terreingedeelte afgestrooid met heidemaaisel om de hergroei van heide te bevorderen. Door periodieke schapenbegrazing wordt de vegetatie zo kort mogelijk gehouden.

Na afronding van de werkzaamheden wordt een informatiepaneel worden geplaatst, waarop de situering, de ontstaansgeschiedenis en het gebruik van de Celtic Fields wordt weergegeven.

De totale kosten van het herstelplan bedragen f 50.000,-. De bijdrage van de gemeente Ede bestaat uit een subsidie van f 25.000,- en het jaarlijks uitvoeren van onderhoudswerkzaamheden t.b.v. de instandhouding van het archeologisch monument. De Provincie Gelderland, die in de helft van de kosten bijdraagt, verstrekt deze subsidie in het kader van de uitvoeringsplannen voor het Nationaal Landschap Veluwe.

Leven van Barmhartigheid

Simon van de Pol

Gerard van Bruggen beschrijft in een onlangs verschenen Historisch Cahier met deze titel de geschiedenis van de *armenzorg in Ede*. Goed ingekaderd in hoe landelijk met armoede werd en wordt omgegaan. Vóór 1854 vormen vooral de notulen van de kerkenraadsvergaderingen de bron van kennis en vanaf 1854 (de eerste Armenwet), ook de verslagen van het Burgerlijk Armbestuur en de Gemeenteraad.

Armoede is van alle tijden. De bijbel gebiedt op tal van plekken om de arme en ontheemde te geven wat hij nodig heeft. Noties die je terug vindt in alle (wereld)godsdiensten. De beschrijving van armoede vinden we in de Nederlandse geschiedenis niet scherp omlijst terug: Van de Edese kerkenraad zijn er notulen vanaf 1723, maar vóór 1800 heeft Van Bruggen nauwelijks iets van georganiseerde armenzorg in de archieven.

Bij armoede zijn er twee werelden: Armen en de mensen die armen steunen: In onze taal is er één woord voor: het verschil ligt in de klemtoon: bédelen of bedélen...

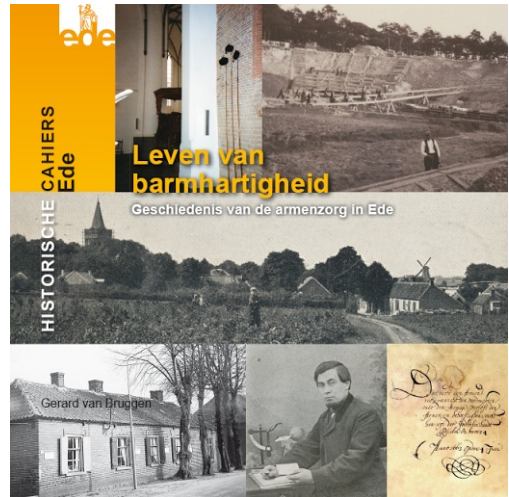
Vergaderverslagen met casuïstiek worden geschreven door mensen die niet arm zijn. Bij archiefonderzoek is het daarmee onvermijdelijk dat er door de bril van diaconie en later de overheid wordt gekeken. De ellende van de arme met de ondergane vernederingen en van daaruit de gevoelde schande moet je je als lezer vanuit tal van voorbeelden inleven.

Het boek is temeer boeiend, omdat telkens verbanden met nu opduiken; verrassend hoe weinig nieuws er onder zon is in de kern van de benadering van nooddruiften.

In een geschiedkundig onderzoek uit 1851 staat bijvoorbeeld dat armoede maar een

betrekkelijk begrip is. 'De invulling van het begrip armoede is altijd gekoppeld aan het behoeft patroon van de omgeving waarin men leeft.' Als oorzaken worden genoemd: werkloosheid, waarbij luiheid vaker als oorzaak wordt gezien dan gebrek aan werk, en verder vroege huwelijken, onzedelijkheid, misbruik van sterke drank, gebrek aan lichaamskrachten, niet spaarzaam, geen goede opvoeding.

Vroege huwelijken en onzedelijkheid kennen mogelijk als achtergrond dat de kerk (en de samenleving) in die tijd zeer hardvochtig was naar vrouwen met een onecht kind. De vaders blijven buiten beeld. Hypocrisie die nog maar enkele decennia achter ons ligt.

Steun vanuit de kerk was sterk gebonden aan gedrag: zonder kerkgang geen steun. Kerkgang draagt in die gedachte bij aan opvoeding en zedelijke gesteldheid en bestrijdt dus twee oorzaken van armoede.

Steun bestaat meestal uit een toelage, maar soms ook uit huisvesting in een diaconiewoning of door voeding of kleding te verstrekken. Dat ging grootmoedig noch discreet: de voltallige kerkenraad besliste over een aanvraag en bij de minste twijfel werd geweigerd. En om zeker te zijn dat ook anderen kunnen oordelen over rechtmatige verstrekking, werden kleren met een rood biesje gemerkt.

Tegengaan van armoede was (en is?) vanuit de overheid vooral een zaak van openbare orde: tegengaan van bedelarij of diefstal, want beide zijn lastig voor de gegoede burgerij.

Wetgeving over armen kwam pas laat op gang. Voor 1854 was er niets anders geregeld dan dat bedelarij verboden was. De zorg voor armen was een zaak van de kerk. De middelen om die zorg te geven kwam uit collectes en later ook uit de opbrengst van eigendommen van de kerk. Met het zo verkregen geld moest dus zuinig worden omgegaan; zuinigheid die gezien moet worden in de eisen van de tijd waar de gewone burger elke week slechts met moeite rond kwam.

In 1854 kwam de eerste Armenwet. Hierin werd het begrip *onderstand van domicilie* ingevoerd. De plek waar je geboren was, was ook de plaats van waaruit eventuele onderstand (steun) kon worden verleend.

In 1870 werd de Armenwet gewijzigd en werd de (kerkelijke) gemeente waar de arme woonde verantwoordelijk.

In 1912 een geheel herziene Armenwet werd nog steeds bepaald dat de kosten primair voor rekening van de kerk waren, met slechts als het niet anders kon een beroep op de overheid. De taal in de wet was kennelijk aangepast aan de tijd van sociale onrust en de beginnende opkomst van het socialisme: Werd in de wet van 1854 /1870 nog gesproken over '*onvermijdelijke armenzorg*', nu heette de doelstelling '*opheffende armenzorg*'. De Armenwet van 1912 bleef tot 1965 in stand tot de komst van de Algemene Bijstand

Wet van minister Marga Klompé. Pas toen werd het verkrijgen van *onderstand* een recht i.p.v. een gunst.

Onderstand van domicilie leidde tot besamende toestanden, waarbij diaconieën en gemeenten strijd leverden om de kosten van armenzorg op elkaar af te schuiven. Boeiend vanuit de geschiedenis van de armenzorg en boeiend, omdat vanuit de decentralisatie 2015 van zorg en bijstand dit beginsel zo maar weer actueel kan worden.

Vanaf 1854 kreeg de overheid dus een bescheiden, terughoudende rol met tot aan 1943 een *Burgerlijk Armbestuur* (BA) met *armverzorgers*. Merkwaardig taalgebruik: geen armenbestuur maar *armbestuur*. Het BA verschilde in handelen niet veel met de diaconie. Ook het BA was uiterst terughoudend met het verstrekken van steun en keek nadrukkelijk achter de voordeur. Het Cahier verhaalt boeiend over grensconflicten tussen diaconie en BA en over de strijd van de kerk tegen de bemoeizucht van de overheid.

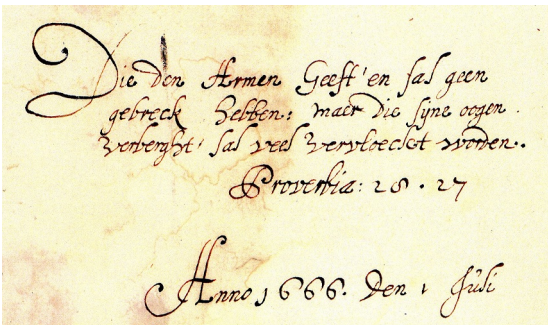
Het BA was vrijwilligerswerk vanuit de burgerlijke elite en in een discussie in de gemeenteraad over onkostenvergoeding werd gesteld *'in het BA worden alleen welgestelde heren benoemd'*. De armverzorgers werden overigens wel betaald.

In Ede was men zuinig. Onderzoek door wethouder Van Voorthuizen in 1926 liet zien dat in Ede de kosten van armenzorg *f* 2.55 per inwoner betrof en in 17 andere gemeenten *f* 15,- per inwoner.

Wat er nadien gebeurde of dat er andere oorzaken waren vermeld het Cahier niet, maar in 1933 werd de gemeente als noodlijdende gemeente door de Provincie onder curatele gesteld. Dan kijkt ook het ministerie over de schouders van het Armbestuur mee en in 1936 moet het Armbestuur de uitkeringen verlagen. De gemeente gaat in verweer, met als uitkomst dat Ede onder druk van het ministerie het Armbestuur in een andere organisatievorm giet als grote stap richting een dienst sociale zaken. De Duitse bezetter schaft op 1 juli 1943 het BA af en richt de dienst voor sociale zaken op.

Altijd wordt werk gezien als dé oplossing om armoede tegen te gaan. Het Cahier benoemt

het belang van werk, maar in de verslagen van BA en Diaconie wordt amper het verband met de stand van de economie gelegd. Heel veel mensen waren als dagloner niet zeker van inkomen. Toch was de algemene opvatting dat als iemand van onder de 60 jaar geen werk had, de oorzaak kennelijk in luiheid lag. Bij werkloosheid lag de armoede meteen voor je bed. Een cijfervoorbeeld laat zien dat

een dagloner in 1860 ongeveer *f* 1,- per dag verdient en dat een kilo brood 10 cent kost. Een echtpaar met een gezonde man onder de 60 jaar krijgt als maximum (dus ook minder) steun in de zomer (50 cent per week) en in de winter 75 cent en per kind, afhankelijk van de leeftijd, 15 cent per week. Opgeteld voor een gezin nooit meer dan *f* 2.50 per week... Armoede troef!

Het cahier beschrijft in de laatste hoofdstukken de *werkverschaffing* als een oplossing voor armoede. Het eerste werkverschaffingsproject in de gemeente was in 1845 de aanleg van de grindweg tussen Ede en Barneveld. In 1857 wordt de *Werkinrigting te Veenendaal* opgericht die ook voor Ede werkt en vooral bedoeld is voor de vlasspinnerij. In de crisis jaren zijn er tal van andere werkverschaffingsprojecten en in 1933 de handmatige aanleg van De Zanding in Otterlo en in 1935 het Openluchttheater in Ede; dus 'gewoon' uitgraven op de schop.

Het Cahier besluit voorzichtig, want nog erg dichtbij voor een historisch cahier, met het streven van de overheid richting *participatiemaatschappij met mantelzorg*. En met aanwijzingen over de terugkeer van vormen van armenhulp vanuit het diaconaal platform en met sinds 2002 ook weer de voedselbank. Het grote verschil is dat nu niet meer getoetst wordt op kerkgang of zedelijk gedrag en vooral dat geholpen wordt met inachtneming van de privacy van de mensen die steun nodig hebben.

Woensdag 24 februari verzorgt Gerard van Bruggen een lezing 'Leven van barmhartigheid' in hotel De Bosrand. Aanvang 19.30 uur. Toegang vrij voor leden van de Vereniging Oud Ede. Ook vrij voor belangstellenden, maar lid worden van de VOE voor slechts €15/jaar wordt van harte aanbevolen.

Wolven in Edese toponiemen

Jan Kijlstra

Wolven vormden in vroeger eeuwen, ook op de Veluwe, bij vlaggen een probleem. Daarover is vrij veel literatuur te vinden. Recent is het onderwerp weer actueel geworden, omdat de terugkeer van de wolf, komend vanuit het oosten, te verwachten valt. Van de aanwezigheid, in vroegere tijden, van wolven op de Veluwe zijn ook in het Edese nog sporen aanwezig.

In de *Veldnamenatlas* van Ossenkoppele komen we in het Edesche Bosch een perceeltje tegen met de naam *Wolveval*.

Een wolvenval was een door een hekwerk afgezette doorgang, een pad. Dat pad liep dood. Achterin die doodlopende gang werd een prooi geplaatst, vaak een geit. Zo'n beestje was bang, en mekkerde. En trok zo een jagende wolf aan. Een wolf die bij die prooi wilde komen moest door die gang heen. Maar voordat hij zo ver kon komen viel hij in een met takken en

bladeren gecamoufleerde kuil. Onderin die kuil waren stokken geplaatst, met naar boven gerichte punten, waarop de wolf zichzelf vastspietste.

Een ander woord voor wolvenval is *wolfskuil*. Die naam komen we tegen op een oude kaart van de Ginkel (Gelders Archief):

De locatie is op de zuidwestelijke hoek van de landbouwenclave, ongeveer op de plek waar de voormalige herberg Zuid Ginkel stond. Het pand staat er nog, maar er zit nu een kiprestaurant in, onder de naam 'Juffrouw Tok'.

Bij het toponiem 'wolfskuil' moet worden opgemerkt dat het ook gezien kan worden als aanduiding

van de aanwezigheid, de verblijfplaats van wolven. Zie ook hieronder bij *wolfsberg*.

Een tweede vermelding van een wolvenval vinden we in een verkoopacte uit 1806:

*Lijnde alle Eftgenamen van Dork vande Maenderpad en Grootbrug 'tard
inlezen thate denulke verklarende op de 19 Sept 1806 publicatie hebbe
verkocht en alreer kragt dedes teledra over te grote en transporten an
Maanderveld ongeveer kruiswegpad vield denbuurakker, of ook wel de
Wolvenval genaamt bij Ede aan het Maanderpad gelege, Lijnde vry*

Deze wolvenval wordt, ten onrechte, ook wel gesitueerd ter hoogte van de oude los-en laadplaats bij het station Ede-Centrum. Dat is nu een parkeerterrein. De akte leert dat de

locatie meer zuidelijk gelegen was, op de Buurakkers, langs het Maanderpad. Ongeveer op de plek van het vroegere Protestants Militaire Tehuis. Die lokatie heet nu Maanderplein, en er staat één van de architectonische 'schoonheden' die de laatste jaren in het centrum van Ede zijn verzezen. Ter oriëntatie: de panden links van de nieuwbouw staan aan de Maanderweg. De weg op de voorgrond is de Breelaan.

Echter, de naam in de akte is niet historisch correct. Want op een Tiendkaart uit 1748 die zich in het Gelders Archief (nr 2090-K9) bevindt heet deze locatie: 'vanouds genaamt de *Wolvegalg*'.

De locatie ('E' op de kaart) is op de plek waar Maandereind en Telefoonweg samenkomen, en dat sluit aan bij de locatie die in de akte is vermeld.

E. Van ouds genaamt de Wolvegalg

De naam *wolvegalg* heeft een verklaring. Een wolf werd wel gezien als personificatie van de duivel. Een (dode) wolf werd vaak in vrouwenkleren gehuld (denk aan het verhaal van Hans en Grietje, zoals de meeste sprookjes een gekuiste versie van een verhaal over een vrij grofstoffelijk volksgebruik). Die aangeklede dode wolf werd vervolgens opgehangen, gekruisigd op een daarvoor gebruikte plek, en diende om boze geesten en demonen te weren. En ook wel dacht men daardoor andere wolvente kunnen weren. Een variant op het ophangen was dat het bloed van een dode wolf op deurposten werd gesmeerd. Dat zal in elk geval minder ge-stonken hebben. Al haalde men vroeger zijn neus niet op voor stank, dat hoorde er gewoon bij. Een ander woord voor een wolvengalg was *wolvenhang*.

Een derde toponiem met ‘wolf’ zijn de *Wolfsbergen* op Planken Wambuis. In een recent verschenen Historisch Cahier (een uitgave van het Gemeentearchief Ede) wordt de naam in verband gebracht met de vroegere ijzerproductie op de Veluwe. Die verklaring is echter niet juist.

De vroege ijzerproductie vond plaats in kleine, éénmalig gebruikte, veldovens waarin ijzerhoudend gesteente (*‘klapperstenen’*) werd verhit middels houtskool. De stenen, inclusief het daarin aanwezige ijzer, smolten. Door aftappen van de steenslak bleef in de oven een klomp ijzer over met een hoog gehalte aan koolstof. Zo'n klomp werd *‘wolf’* genoemd. Door herhaald verhitten en smeden werd het brosse ruwijzer minder koolstofrijk gemaakt, en daarmee omgevormd tot smeedbaar ijzer. Voor dergelijke ijzerproductie is veel houtskool nodig, maar ook moeten er klapperstenen beschikbaar zijn. Die zijn op de plek van de *Wolfsbergen* nooit te vinden geweest. En het was veel eenvoudiger om die veldovens (die slechts één keer gebruikt konden worden) in de buurt van de vindplaatsen van de klapperstenen te bouwen.

De *Wolfsbergen* uit het Historisch Cahier zijn onder andere terug te vinden op een kaart in het Gelders Archief. Ze lagen op Wekeroms en Roosendaals grondgebied, de grens met een tweetal grenspollen is ingetekend. Hoewel de voorzitter van Oud Ede de naam *Van de Pol* draagt, mag daar overigens niet uit worden afgeleid dat hij een grensgeval is. Maar waarschijnlijk woonden zijn voorouders wel nabij zo'n pol.

De verklaring van de naam *Wolfsbergen* in het Historisch Cahier is niet op basis van bronnen of veldonderzoek te verbinden met ijzerproductie. Een andere verklaring voor de naam zou kunnen zijn dat de naam teruggaat op een persoonsnaam. *Wolf* (of *Wulf*) was een bekende naam voor jongens en mannen. Maar persoonsnamen werden (en worden) veelal verbonden aan zaken van enige importantie, met name aan onroerend goed. Denk aan *Johannahoeve*, *Gerritsfles*, *Reijerskamp* en dergelijke. De *Wolfsbergen*, stuifzandduinen, zijn moeilijk aan een persoonsnaam te koppelen, gelegen als ze waren in *‘woest en ledig land’*. Overigens heeft de persoonsnaam *Wolf* (*Wulf*) een Germaanse achtergrond, en duidde moed c.q. moedig aan.

Er is echter nog een andere mogelijkheid. *Wolfsberg* en varianten daarop, komt veel voor. In met name de Duitse toponomie wordt de naam vaak verklaard als verblijfplaats van wolven. Wolven zijn territorium-gebonden, en hebben dan ook vaak vaste verblijfplaatsen in zo'n gebied. Een hol is bij wolven zeer geliefd, en een hol is in de helling van een

zandheuvel goed te graven. Zeker als er, zoals vaak bij stuifduinen, wat bomen op staan, het wortelstelsel fungeert dan als dakconstructie. De Wolfsbergen zullen daarom hun naam, analoog aan identieke toponiemen elders, zeer waarschijnlijk te danken hebben aan het feit dat zij, korter of langer, wolven tot woonplaats dienden.

Op de Hoge Veluwe is ook het toponiem *Wolfskuilen* terug te vinden. De naam hoort bij een heidegebied ten zuiden van de Deelensche Was.

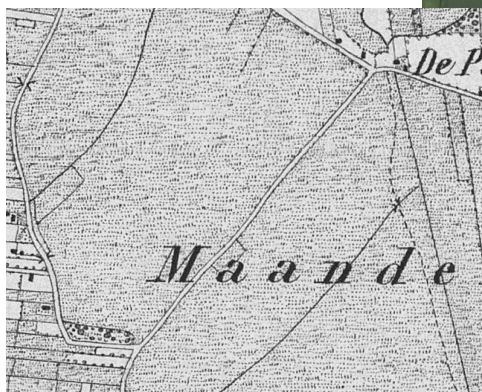
De eerder genoemde *wolveval* in het Edese Bos is te vinden in de Veldnamenatlas, die in de studiezaal van het Edese gemeentearchief is in te zien. Hierin zijn alle door de toenmalige bosbaas van Kernhem, de heer Ossenkoppele, verzamelde toponiemen op transparante bladen ingeschreven. Deze transparante bladen liggen in de atlas op de kadastrale kaarten uit 1832.

De nauwkeurigheid van de namen op de transparante bladen ten opzichte van hun oorspronkelijke locatie is niet altijd even groot. Zo ook bij de wolveval in het Edesche Bosch. Maar dat ongeveer op die plek, waar de Koeweg de Traa kruist, op de rand van heide en bos, een wolveval is geweest, is zeer aannemelijk.

Wat wel leuk zou zijn is als we zouden weten wat voor type val dit geweest is. Want naast kuilen werden er ook klemmen, strikken en netten gebruikt om wolven te vangen. En ze werden dus ook, vaak intensief, bejaagd.

Een laatste Edes toponiem met 'wolf' is de *Wolfsdijk*. Deze dijk ligt in het Maanderbroek, en loopt vanaf het punt waar de Bennekomse kade en de Zuiderkade op elkaar aansluiten in noordoostelijke richting, om tegenwoordig dood te lopen op het kruispunt van de A30 en de A12.

In vroeger tijden liep hij tot op de plek bijna aan het eind van de dekzandrug van Manen. Daar kwamen de Wetering en de Tochtsloot bij elkaar om ver-

volgens de Maanderbuurtweg te kruisen. De watergang was overbrugd, daaraan herinnert de naam van een daar ooit aanwezige boerderij: *De Planken Brug*.

De watergang was, om de dekzandrug te kunnen passeren, ter plekke diep ingegraven.

De afvoer van het water in de richting van de Grift liep langs de Wolfsdijk. De dijk is dan ook al heel oud.

De naam zou ontleend kunnen zijn aan een persoon. Maar een andere verklaring is dat hij verwijst naar de beplanting. Dergelijke lineaire landschapselementen werden vaak voorzien een beplanting met *wilgen*. Deze boomsoort leent zich goed voor aanplant in vochtige grond. en laat zich ook goed knotten. Voor de boeren leverde dit goed bruikbaar hout op, het zogeheten '*geriefshout*'. Bovendien hielden de wortels de grond van zo'n opgeworpen dam goed vast.

Parallele verklaringen zijn dan te geven voor namen als *Wolfswaard* (bij de Wageningse haven), *Wolvekamp*, etc. Die duiden alle op begroëing met wilgen. En de witte wilg die ook wel om zijn grote vermogen tot uitlopen de naam 'schietwilg' draagt, werd ook wel *wolfsboom* genoemd. De wolfsdijk was dan een met wilgen beplante dijk.

Overigens is er nog veel meer over het onderwerp te vertellen, denk aan wolfshond, wolfsmelk, wolfskap, Wolfseind, Van Wulfen, Van Wolfswinkel, Wolleswinkel, etc. Maar dan hebben we het niet meer over Edese toponiemen ofwel veldnamen.

(Voor een deel van dit verhaal is gebruik gemaakt van Wolven in Nederland, een samenvatting van de historische gegevens van J.H. de Rijk, zoals verschenen in het blad Huid en Haar (1985). In te zien in de bibliotheek in Arnhem. Ook is een artikel van Bram Van Nieuwenhuyze gebruikt: Katten en wolven, modder en mensen (www.caldenberga.be).)

Eerwaarde Heren in Ede

Onderzoek naar functioneren en gewaardeerd worden van twee Edese godsdienstonderwijzers

Ds. Teun van 't Veld

Het knechtje van de dominee

Wie het voorrecht geniet onderzoek te doen in de plaatselijke kerkgeschiedenis, komt – met name binnen de Nederlandse Hervormde Kerk van de negentiende en twintigste eeuw - onvermijdelijk zo nu en dan een *godsdienstonderwijzer* tegen. Deze had gewoonlijk slechts een eenvoudige theologische opleiding genoten en fungeerde veelal als assistent van de predikant. Vandaar dat catechisanten hem wel 'het knechtje van de dominee' noemden. Zijn officiële aanspreektitel was echter *Eerwaarde Heer*. Eén trapje lager dan de predikant, aan wie de kwalificatie *Weleerwaarde Heer* toekwam. Verschil moest er nu eenmaal zijn.

Godsdienstonderwijzers hebben in de Hervormde Kerk veel werk verzet, dikwijls in moeilijke omstandigheden, in afgelegene gebieden. Soms letterlijk tot hun enkels in de modder van veengebieden. Door hun trouwe inzet waren ze inderdaad enige EER wel WAARD. Of ze deze eer ook daadwerkelijk ontvingen, is de vraag die ons in dit (en een volgend) artikel bezighoudt.

Een Hooggeleerde Heer, de hoogleraar J. J. van Oosterzee, die zelf als kanselredenaar zeer gevierd was, had in 1878 al een antwoord op deze vraag. Hij sprak over *'den vaak onbillijk miskenden stand van de godsdienstonderwijzers'*. *Miskennen* is volgens Van Dale: geen besef hebben of tonen van de waarde van iemand of iets. De uitspraak van de professor gold voor heel Nederland. Wij nemen in dit artikel een kleine proef in de gemeente Ede.

In de kerkelijke archieven kwam ik een tweetal personen op het spoor, die niet alleen de akte godsdienstonderwijzer op zak hadden, maar ook actief hun beroep uitoefenden in Ede. Beiden tooiden zich met de titel 'Eerwaarde Heer', maar wat een verschil! De eerste was **Gijsbertus Davelaar**, die omstreeks 1880 als schaapherder zijn brood verdiende. Iedereen in het dorp kende hem, als men hem dagelijks met zijn kudde naar de Eder- of Ginkelse Heide zag trekken. Echt een man van het volk. Toen hij nog geen Eerwaarde Heer was, werd hij waarschijnlijk, naar Veluws gebruik, gewoon aangesproken met Gies of Bartus of Giesbert.

De tweede godsdienstonderwijzer, die in 1944 in Ede zijn intrede deed, heette Martinus de Vos. Bijna niemand in het dorp kende echter diens voornaam, laat staan dat men hem hiermee durfde te begroeten. Iedereen sprak hem aan met 'mijnheer De Vos'. Een echte heer, gekleed in een driedelig pak, compleet met zwarte hoed. Hij maakte een wat afstandelijker indruk dan de vlotte prater Davelaar. Wie hem echter nader leerde kennen - welk voorrecht ik heb gehad - werd getroffen door zijn hartelijk medeleven en integriteit.

Godsdienstonderwijzer worden en zijn

Eer we nader kennismaken met deze twee 'eerwaarde' personen geven we enige informatie omtrent godsdienstonderwijzers in het algemeen, hun opleiding en hun werkzaamheden.

Meestal betrof het 'gewone' gemeenteleden, die zich geroepen wisten het Evangelie door te geven aan anderen. Sommigen van hen hadden graag een volledige theologische opleiding gevolgd, maar de economische omstandigheden hadden doorleren in hun jeugd onmogelijk gemaakt. In voorgaande eeuwen konden zulke kerkleden - tegen een bescheiden vergoeding - door hun kerkenraad worden benoemd tot 'catechiseermeester' of 'kranckenbezoeker'. Enige opleiding bleef vaak achterwege.

De hervormde kerkorde van 1816 stelde orde op zaken voor heel de landelijke kerk. Er kwam een opleiding tot godsdienstonderwijzer. Hervormde lidmaten ontvingen twee tot drie jaar in hun vrije tijd van hun eigen of een naburige predikant onderricht in bijbelkennis en bijbeluitleg, geloofsleer, kerkgeschiedenis en ethiek. Verder moest er een schriftelijk examen Nederlandse Taal worden afgelegd. Immers, voorkomen moest worden dat de toekomstige Eerwaarde Heer zijn pennenvruchten zou larderen met grote taalfouten. Vanaf 1928 werd ook nog enige kennis van één van de moderne talen gevraagd. Kortom, zo achter de ploeg vandaan assistent van de dominee worden, het behoorde niet meer tot de mogelijkheden.

De opleiding werd afgerond met een examen ten overstaan van het Classicaal Bestuur (bestuur van een regionale kerkvergadering). Een door de examinandus gemaakte preek werd besproken. Het ene Bestuur was vele malen strenger dan het andere, met als gevolg dat het kennisniveau van de geslaagden nogal verschillend kon zijn.

Was de *akte godsdienstonderwijzer* eenmaal verkregen, dan kon men er verschillende kanten mee op. Dit kerkelijk document bood in de praktijk een ruime bevoegdheid:

- Overeenkomstig de naam van hun akte gebruikten sommigen het diploma voor het geven van godsdienstondericht op (openbare) scholen, vaak in opdracht van de kerkenraad. Vooral dames kozen deze weg.
- Blij dat ze eindelijk de kansel mochten beklimmen, maakten vele Eerwaarde Heren van hun bevoegdheid alleen op zondag gebruik, als ze op verzoek van een kerkenraad voorganger waren in een kerkdienst.
- Voor anderen was het een vervulling van een levenswens, wanneer zij als assistent van de dominee ook op door-de-weekse dagen in dienst van het Evangelie konden staan. Men was bevoegd tot het verrichten van al het predikantswerk, met uitzondering van het bedienen van doop en avondmaal, het afnemen van geloofsbelijdenis en de kerkelijke inzegening van een huwelijk.
- Weer anderen werden voorganger van een zogenaamde 'evangelisatie'. Dit was een groep gemeenteleden, die buiten de kerkenraad om eigen kerkdiensten belegde en onderling pastoraat uitoefende. In zo'n kleine gemeenschap fungeerde de Eerwaarde Heer als een soort mini-dominee.

Kortom, godsdienstonderwijzers waren er in soorten. En een voorgeschreven taakomschrijving was er niet. Elke kerkenraad of bestuur van een 'evangelisatie' handelde in dit opzicht naar beste weten.

In onze tijd bestaat de opleiding tot godsdienstonderwijzer niet meer. Verscheidene hogescholen bieden thans een mogelijkheid tot theologiestudie op HBO-niveau. Geslaagden zijn, onder de naam van 'kerkelijk werker', in de 21e eeuw goed-opgeleide opvolgers van de godsdienstonderwijzer. Zij laten zich echter niet meer 'Eerwaarde Heer' noemen!

Na deze informatie over de honderden godsdienstonderwijzers, die gedurende twee eeuwen in de Nederlandse Hervormde Kerk hun dienst verrichtten, schenken we aandacht aan de situatie in Ede.

Gijsbertus Davelaar, afgekeurd door zijn kerkenraad...

*Op de grote stille heide
dwaalt een herder eenzaam rond.*

Deze beginregel van een oud kinderlied was beslist van toepassing op een zekere **Gijsbertus Davelaar**, die leefde van 1846-1927. Over zijn afkomst en jeugdijaren is ons niets bekend. Het enige dat we met zekerheid weten, is dat hij op drie adressen in de wijk Veldhuizen heeft gewoond. De huisnummers waren respectievelijk 14, 382 en 420. Hij is als 'de schaapherder van Ede' de historie ingegaan.

Zijn drie verhuizingen binnen een boerenbuurt werpen wellicht een nieuw licht op de maatschappelijke positie van de heer Davelaar. Hij was geen kleine zelfstandige, die met een stel eigen schaapjes de heidevelden opzocht. Zo'n 'keuterboertje' kon zich de weelde van steeds weer verhuizen niet permitteren. De wisselende woonadressen duiden er veel meer op dat hij een gewone boerenknecht was, die zich met Pasen voor een jaar ver-

huurde voor werk op één van de boerderijen in Veldhuizen, waar hij kost en inwoning genoot. Wisselde hij van werkgever, dan veranderde ook zijn adres in de gemeentelijke administratie.

Davelaar was een eenvoudige man, maar zeer belezene. Vooral theologische boeken hadden zijn warme belangstelling. Hij was, zoals men het in onze tijd nog wel noemt, een ‘bevindelijk’ gelovige. (Iemand die grote nadruk legt op geloof*servaring*). Hij gaf zelfs leiding aan één van de twee conventikels, waaruit later de Gereformeerde Kerk in Ede is ontstaan. Men vertelde in het dorp, dat de schaapherder in conventikel-bijeenkomsten soms als ‘oefenaar’ optrad.

Een *conventikel* was een samenkomst van ‘bevindelijke’ christenen, buiten de gewone kerkdiensten om en soms buiten medeweten en goedkeuring van de kerkenraad. De aanwezigen zongen en baden samen, lazen uit de Bijbel, bespraken dikwijls een preek en wisselden vooral ook hun geloof*servaring* uit. Soms hield iemand als voorganger een eigen preek. In het spraakgebruik van die dagen noemde men hem dan *oefenaar*.

Door het verkrijgen van de akte godsdienstonderwijzer zou Davelaar officieel bevoegd worden om in christelijke samenkomsten ‘een stichtelijk woord’ te spreken. Bovendien hoopte hij vurig, dat hij dan door de kerkenraad van de Hervormde Gemeente benoemd zou worden tot ‘helper van de dominee’. Hij zal zeker niet gedroomd hebben van een voltijds baan. De kerkvoogdij kon dit niet betalen. “Al is het maar voor enkele uren in de week”. Die hoop bleef hij koesteren.

Dus toog de schaapherder ijverig aan het studeren. In gedachten zien we hem op de grote stille heide zitten, een hond en een theologisch boek ter beschikking hebbend. Het is ons niet bekend welke predikant hem bij zijn studie heeft begeleid. Gezien het verdere verloop zal het zeer waarschijnlijk niet de Edese dominee W.R. Kalshoven zijn geweest, die van 1879 - 1890 de Hervormde Gemeente diende.

Na zo een tijd gezwoegd te hebben, werd Davelaar ongeduldig. Reeds een jaar vóór hij de

vurig begeerde akte verwierf, schreef hij een brief aan de hervormde kerkenraad. (De enige kerkenraad die Ede toen nog bezat). We zouden het in onze tijd een 'open sollicitatie' noemen.

Zijn aanbod, dat ter sprake kwam in de kerkenraadsvergadering van 31 maart 1884, onderging daar een merkwaardige behandeling. De vergadering was al gesloten, toen plotseling nog een schrijven van gemeentelid G. Davelaar ter sprake kwam. Waarom pas op dit moment? Heeft men misschien gehoopt deze zaak buiten de vergaderagenda te kunnen houden? Het ingekomen stuk werd alsnog voorgelezen, maar bespreking werd uitgesteld. Kennelijk zaten de kerkenraadsleden wat met 'het verzoek' (zoals zij het steeds noemen in de notulen) in hun maag.

Prompt een week later vergaderden de mannenbroeders al weer. Tot onze verbazing vond opnieuw geen bespreking van 'het verzoek' van Davelaar plaats. Toen het agendapunt aan de orde kwam, vroeg niemand het woord! Zonder enige gedachtewisseling ging men meteen tot stemming over. De uitslag liet aan duidelijkheid niets te wensen over. Met één stem tegen werd besloten 'het verzoek af te wijzen'. Zijn eigen kerkenraad had, zo bleek, geen vertrouwen in medebroeder Davelaar, godsdienstonderwijzer-in-spé. Dat was de eerste afwijzing, maar er volgden er meer. Ruim een jaar later ontstond een kleine 'vacature' in Ederveen, dat kerkelijk toen nog tot Ede behoorde. Voor het houden van 'catechisatieën' kreeg de Edese dominee assistentie van een christelijk-gereformeerde predikant uit Veenendaal. Deze vertrok echter naar elders, zodat een nieuwe pastorale 'helper' werd gezocht.

Bezien vanuit Ede was Ederveen in die dagen een vergelegen en zeer arm moerasgebied, waar sommige bewoners nog woonden in plaggenhutten. In de herfst en winter waren de wegen bijna onbegaanbaar. Het weerhield de schaapherder niet om opnieuw schriftelijk zijn diensten aan te bieden aan de kerkenraad. Dit college, bijeen op 24 mei 1885, wees het aanbod af. Opnieuw ging men meteen maar over tot stemming. Weer was er slechts één ambtsdrager die zijn stem uitbracht ten gunste van Davelaar.

Afgewezen, niet geschikt geacht. Het moeten voor dit gemeentelid toch wel harde klappen zijn geweest. Er wachtte hem nog een derde teleurstelling. Slechts drie maanden later - 3 september 1885 - lag er op de kerkenraadstafel voor de zoveelste keer een brief van de Edese schaapherder. Hij deelde daarin opgetogen mee voor het examen godsdienstonderwijzer geslaagd te zijn, met daarbij het verzoek nu in het kerkenwerk te worden ingeschakeld. Na enig beraad kwamen de ambtsdragers tot een conclusie. De uitslag liet zich raden. Aan de briefschrijver werd kort maar krachtig schriftelijk meegedeeld dat de kerkenraad 'geen vrijmoedigheid heeft om voorloopig op dit verzoek gunstig te beslissen'.

Waardoor deze vrijmoedigheid ontbrak, wordt met geen woord vermeld. Voor de derde maal ontbreekt in de notulen van de kerkenraad elk motief waarom men een negatieve beslissing meende te moeten nemen. De ouderling die de antwoordbrief aan Davelaar ging overhandigen, moest het maar nader toelichten, zo werd besloten. Een niet-benijdenswaardige taak voor deze man! Wat hij ook gezegd heeft, de schaapherder begreep het wel: 'Ze moeten me hier in Ede niet!'

De zaak kreeg nog een kort vervolg. Een paar weken nadien ontving de kerkenraad een

schrijven van enige gemeenteleden, die er op aandrongen terug te komen op de genomen beslissing. Mijn verhaal begint eentonig te worden. De broeders-kerkenraadsleden handhaafden hun besluit. Opnieuw via een stemming. Opnieuw met één tegenstem. Opnieuw zonder enige motivatie op te nemen in het notulenboek.

Heel deze gang van zaken roept de vraag op: Waarom ontving de heer Davelaar geen vertrouwen van de hervormde kerkenraad? Hopelijk werpen de verdere lotgevallen van deze Eerwaarde Heer hierop enig licht.

Gijsbertus Davelaar, met open armen ontvangen

Weer ging bijna een jaar voorbij. Voor veel hervormde gemeenten in Nederland was het een moeilijke, onrustige tijd. Het liep in 1886 uit op de *Doleantie*, een afscheidingsbeweging waarbij duizenden kerkleden de Nederlandse Hervormde Kerk verlieten en in hun dorp of stad een nieuwe kerkelijke gemeente stichtten. Samen met een groot deel van de Christelijke Gereformeerde Kerk vormden zij in 1892 de Gereformeerde Kerken in Nederland.

In de begintijd werd de nieuwe kerkgemeenschap vaak *dolerend* genoemd. Het Latijnse woord ‘doleren’ betekent klagen. Men klaagde over de toestand in de Hervormde Kerk en over het feit dat de kerkelijke goederen door de burgerlijke rechter niet aan hen waren toegewezen.

Ook Ede kreeg met dit ‘doleren’ te maken. Reeds in augustus 1886 hadden 159 hervormde lidmaten hun kerkenraad verzocht de gehoorzaamheid aan de hervormde synode op te zeggen. Toen de kerkenraad dit beslist weigerde, ging op 29 mei 1887 een groep van 79 lidmaten tot afscheiding over. Zij kozen een eigen kerkenraad en belegden eigen kerkdiensten in het koetshuis van de heer Cavaljé.

Deze kerkenraad functioneerde nog maar vier dagen, toen reeds een voorganger werd aangesteld. Wie had men daarvoor op het oog? Tot onze verbazing zien we in gedachten een paar ouderlingen zich begeven naar de woning van de schaapherder. Hun boodschap is duidelijk: ‘Broeder Davelaar, hartelijk welkom bij ons! Weest u onze geestelijke leidsman. Kom over en help ons!’

De schaapherder liet het zich welgevallen. Vanaf dit moment veranderde zijn leven. Hij verliet zijn viervoetige kudde, kreeg de zorg over andere ‘schapen’, tweevoeters. Hij verrichtte deze taak met grote inzet en trouw. Kerkgangers herkenden in zijn manier van preken nog de bevindelijke ‘oefenaar’ van voorheen, getuigend van ‘wat God gedaan heeft aan mijn ziel’.

Zijn traktement was niet al te hoog: achthonderd gulden per jaar. De kerkenraad had meteen een stok achter de deur gezet. Mocht de opbrengst van de verhuurde zitplaatsen en de kerkcollecten tegenvallen, dan

Het Koetshuis van de heer Cavaljé, waar de afgescheidenen hun kerkdiensten hielden.

konden zijn inkomsten tot zeshonderd gulden worden verminderd. Het was daardoor ook eigenbelang dat deze voorganger veel kerkgangers trok. Het koetshuiskerkje was weldra te klein.

— — —
De godsdienstonderwijzer van de Ned. Gereformeerde kerk (doleerende) te Ede, G. Davelaar, is door het classicaal bestuur van Arnhem vervallen verklaard van de bevoegdheid tot het uitoefenen van kerkelijke rechten of het aanvaarden van kerkelijke bedieningen.
— — —

Intussen was het wel vreemd dat *Uit De Standaard, 10 september 1887* Davelaars bevoegdheid voor dit alles rustte op de akte godsdienstonderwijzer, een hervormd document. Dat moest veranderen! Al heel snel was dit het oordeel van het hervormde Classicaal Bestuur. Nog in dezelfde maand als waarin hij zijn werkzaamheden bij de ‘dolerenden’ begon, ontving Davelaar van genoemd col-lege bericht dat hem al zijn bevoegdheden tot het uitoefenen van kerkelijke rechten waren ontnomen. Zijn mooie akte, waarvoor hij zich zo had inspannen, kon nu verhuizen naar de prullenbak.

De gereformeerde kerkenraad wist echter een oplossing. De voorganger werd gestimuleerd om opnieuw aan de studie te gaan. Weer wachtte hem een classicaal examen. Wellicht heeft het hem geholpen dat hij van zijn kerkenraad een schitterend getuigenschrift meekreeg. Via artikel 8 van de Dordtse Kerkorde verkreeg hij, op grond van ‘singuliere gaven’ (buitengewone gaven), de status van predikant.

Van een Eerwaarde Heer nu een Weleerwaarde Heer! Zijn gemeenteleden, met wie Davelaar een hechte band had, gunden het hem van harte. Ze konden er echter niet lang van meegenieten. Nog maar net bevestigd in het predikantsambt, nam hun ‘herder en leraar’ een beroep naar Kamerik aan en vertrok nog in hetzelfde jaar 1890. Voor gereformeerd Ede gold: ‘Zo heb je een dominee... en zo heb je niets.’

Een gemeente van nog geen week oud, die uit een ander kerkgenootschap een voorganger verkiest, die met open armen wordt ontvangen, roept de gedachte op dat er tussen die beide een sterke vertrouwensrelatie is geweest. Het is uit de archieven niet te bewijzen, maar de vraag dringt zich op, of schaapherder Gijsbertus Davelaar een Doleantie-gezind persoon is geweest. Mogelijk behoorde hij tot de 159 lidmaten die in augustus 1886 de kerkenraad dringend verzochten te breken met de Hervormde Kerk. (Wat jammer dat deze lijst met namen niet bewaard is gebleven!)

Dat Davelaar sympathiek stond tegenover ‘doleren’ spoort ook met het feit dat hij en de heer Cavaljé ieder een conventikel hadden geleid, waaruit de Gereformeerde Kerk te Ede is voortgekomen. Het gezelschap van de schaapherder bestond uit eenvoudige gelovigen, de vriendenkring van de heer Cavaljé uit ‘gegoede lieden’. Maar toen het in 1887 op ‘Reformatie der Kerk’ aankwam, trokken beiden één spoor.

Wanneer bovengenoemde hypothese op waarheid berust, ontvangen we ook een antwoord op onze vraag: Waarom stond de hervormde kerkenraad zo afwijzend tegenover gemeentelid Gijsbertus Davelaar? Men durfde hem blijkbaar niet als godsdienstonderwijzer de gemeente in te sturen. Vonden ze hem te ‘bevindelijk’?

Er kan ook iets anders hebben meegespeeld. In de jaren 1884–1886 heerste in heel kerkelijk Nederland onrust door de dreigende nadering van een breuk in de oude Nederlandse Hervormde kerk. Predikant en kerkenraad waren wellicht beducht dat de onrust in het dorpje Ede er verder door aangewakkerd zou worden.

Wanneer deze veronderstelling juist zou zijn, krijgt ook het merkwaardige stemgedrag van de kerkenraad daarin een plaats. Om oplaaierende emoties te voorkomen, liet de voorzitter maar gauw stemmen over de ‘verzoeken’ van de schaapherder. Het college ging vervolgens over tot de orde van de dag.

*In een volgende Zandloper maken we een sprongetje van vijftig jaar en gaan we in op de loopbaan en werkzaamheden van ‘onze’ tweede godsdienstleraar **Martinus de Vos**.*

Weet je nog van toen, op de kazerne?

Charlotte Peen

In 2014 is een groep Edese erfgoedinstellingen onder leiding van de gemeente gestart met een bijzonder erfgoedproject getiteld *Kazerne Ede: Een afscheid en een nieuw begin*.

Het project is een voortvloeisel van bouwbiografisch onderzoek op de kazernes. Bij dit onderzoek zijn vergeten objecten verzameld die na het vertrek van Defensie in gebouwen waren achtergebleven (zie De Zandloper 2013-2). Het onderzoek leverde allerlei voorwerpen en persoonlijke verhalen op. In het project *Kazerne Ede* worden deze verhalen aangevuld en crossmediaal gepresenteerd via onder andere een website, een app en een expositie met catalogus. In het project worden collecties van Historisch Museum Ede, Vereniging Oud Ede, Platform Militaire Historie Ede en het gemeentearchief betrokken. Ook de resultaten van recent op de kazernes uitgevoerd archeologisch onderzoek worden aan het project toegevoegd.

De bedoeling van het project is dat mensen hun verhalen over de kazernes ophalen, met elkaar delen en vastleggen. Dit is een dynamisch proces tussen mensen met verschillende achtergronden, van burger tot beroepsmilitair. Van belang is dat de kazernegeschiedenis gaat herleven en dat oude verhalen bewaard blijven voor het nageslacht.

Edenaren zijn druk bezig nieuwe verhalen over het kazerneleven op te sporen. Hebt u een mooi verhaal dat te maken heeft met de kazernes? Deel het met ons! Het maakt niet uit waar het precies over gaat. Wat in uw ogen alledaags was, kan in de toekomst voor anderen bijzonder zijn.

Wat is uw verhaal?

U kunt een bijdrage leveren aan het project via de projectwebsite <https://edekazerne.wordpress.com/> of u kunt in contact komen met anderen via de facebook pagina <https://www.facebook.com/edekazerne>. U vindt hier ook de resultaten en ontwikkelingen tot nu toe, u kunt inspiratie opdoen en er is de mogelijkheid contact te leggen met de projectgroep.

‘Pak maar een doos!’

Gerard van Bruggen

Evenals de vorige keer krijg ik een doos aangereikt van een overheidsarchief. Het gaat hier om de opvolger van het DAS-archief zou je kunnen zeggen, en bevat door het gemeentebestuur gevormde archiefbestanden tussen 1948 en 1986. In de taal van het gemeentearchief heet dit het STA-archief, waarbij de letters STA staan voor ‘statisch’. De meeste archieven zijn statische archieven (ook wel historische archieven genoemd), wat wil zeggen dat er geen stukken meer aan worden toegevoegd, dit in tegenstelling tot een dynamisch archief, waarvan de vorming doorgaat. Bij overheidsarchieven gaat het ook om een afgesloten archief en zijn over het algemeen de stukken ouder dan 20 jaar.

Ook dit archief (nr. 11) is een groot archief – 370 meter – en bevat 20.906 archiefnummers. Volgens de omschrijving bevat het *‘archiefbescheiden over de beleidsvoorbereiding, besluitvorming en taakuitvoering. Alle onderwerpen waarbij de gemeente betrokken is, komen in deze inventaris voor: ruimtelijke ordening, onderwijs, aanleg en onderhoud wegen, waterwegen etc., aanleg en onderhoud rioleringen, recreatie, buurt- en clubhuiswerk, sociaal-cultureel werk, burgerlijke stand, gezondheidszorg etc.’*

Mijn doos bevat de inventarisnummers 4608-4616; al deze nummers betreffen grondtransacties: verkoop van gemeentelijke grond aan particulieren. Zo is nummer 4608 een dossier uit 1963 betreffende de verkoop van een perceel grond aan de Veldhuizerbrink; in het dossier zit een brief waarin een aannemer verklaart dat hijzelf de te bouwen woning zal gaan bewonen – met potlood is door een ambtenaar op deze brief geschreven: *‘Wie heeft dit gevraagd?’* Inventarisnummer 4610 handelt over verkoop van grond aan de Albert Schweitzerlaan in Bennekom: de directeur van het NIZO in Ede wil graag van de gemeente *‘een villaterrein in het complex Bennekom noord-oost’* kopen. De gemeente gaat akkoord en voor f 24.182,25 verandert 1.697 m2 van eigenaar.

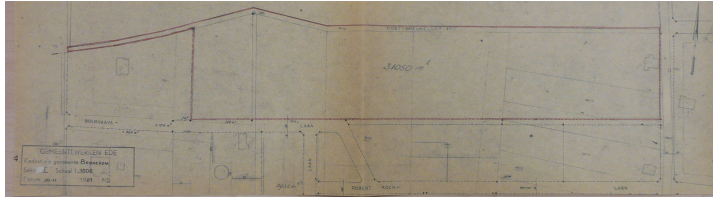
De twee dikste dossiers zijn de nummers 4613 en 4614, respectievelijk betrekking hebbend het terrein in Bennekom waar de Breukelderhof is gebouwd en een klein terrein in Lunteren voor de bouw van een dubbele woning aan de Klomperweg voor twee leerkrachten van de Chr. ULO-school. Van beide dossiers volgt nu een korte beschrijving.

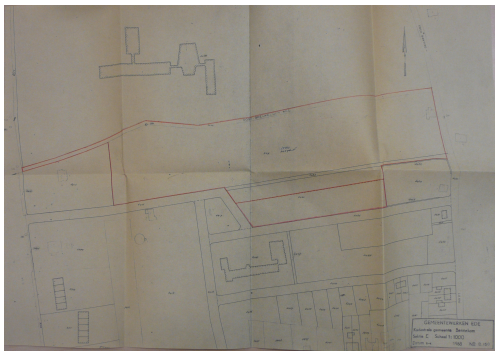
Dossiernr.:	STA/4613	
Class.nr.:	2.07.351.12	
Periode:	04-09-1961 t/m 18-11-1964	
Object:	GRONDTRANSACTIES	
Verkoop terrein met opstal, omsloten door Oost Breukelderweg, Fred Bantinglaan, Robert Kochlaan, Boerhaavelaan en Edeseweg Bennekom aan Stichting Prof. Chr. Verpleeghuis voor geestelijk gestoorde bejaarden Bennekom		
VV :Nee	Voorl. Vern. Jaar:	
V :	Blok :	
B :4584	Bewaarplaats :	GAE 1948-1985

Op 4 september 1961 richt het bestuur van de Stichting Prot. Chr. Streekziekenhuis zich met het volgende tot het college van B&W: *‘Het is U bekend, dat ons ziekenhuis, teneinde tot een zo goed mogelijke voorziening in de medische behoeften van deze streek bij te dragen, ook verscheidene*

uitbreidingsplannen ernstig onder ogen ziet. Eén daarvan betreft het in de toekomst stichten van een tehuis voor chronische zieken, waarbij voorlopig van een capaciteit

van 150 bedden wordt uitgegaan. Daar de bouw hiervan niet meer op ons eigen terrein kan geschieden, willen wij u gaarne de vraag voorleggen of op niet al te grote afstand van ons ziekenhuis en zo ja, waar voor dit doel een geschikt terrein kan worden gevonden en gereserveerd.' Op deze door secretaris dominee K. van de Pol ondertekende brief is door een ambtenaar van de gemeente in potlood bijgeschreven: 'Het ziekenhuisterrein strekt zich blijkens het plan omgeving Vossenweg tot over de Oost-Breukelderweg uit. Er is dus planologisch nog veel ruimte! Grond is van de gemeente.'

Vanwege dit laatste is dus dit dossier met 33 documenten ontstaan, waaronder bijgaande situatieschets. Voordat namelijk op 18 juni 1964 overdracht van grond plaatsvindt, is er heel wat correspondentie nodig. Een belangrijk punt is dat het beschikbare terrein te klein is; daarom wordt een woning aan de F. Bantinglaan gekocht om met de bij dit huis behorende grond het terrein te vergroten, zoals op een tweede situatieschets zichtbaar is (op

deze schets is de ligging van het Streekziekenhuis en de school aan de Robert Kochlaan -Mavo Vossenvelde- zichtbaar). Later blijkt deze strook maar gedeeltelijk nodig te zijn. Uit de correspondentie blijkt ook dat de grond niet gekocht zal worden door de Stichting Streekziekenhuis, maar dat onder hetzelfde bestuur een aparte 'Stichting Protestants Christelijk verpleeghuis voor gestoorde bejaarden' zal worden opgericht. De terminologie is wel sterk gedateerd! In 1963 komt (in dit dossier) voor het eerst de naam 'Breukelderhof' voor. Na advies van gemeentewerken en de 'Commissie van bijstand voor openbare werken' neemt de gemeenteraad in juli 1963 het besluit aan genoemde Stichting het terrein, groot 39.400 m², te verkopen voor de som van f 311.260,-. In het verkoopbesluit en later ook in de verkoopacte wordt vastgelegd dat het huis aan de F. Bantinglaan dat in deze verkoop besloten is, 'voor de tijd van hun leven' aan de bewoners verhuurd blijft voor een huurprijs van f 1,90 per week. Van dit besluit krijgen de huurders van genoemde

woning bericht, omdat door de verkoop geen huur meer verschuldigd is aan de gemeente maar aan de nieuwe eigenaar. Met deze brief aan de huurders sluit dit dossier. Natuurlijk is er over de bouw van de Breukelderhof meer te vertellen, maar daarover is in deze doos niets te vinden en zal gezocht moeten worden in andere archieven, bijvoorbeeld in dat van verstrekte bouwvergunningen.

Het tweede forse dossier betreft een grondtransactie tussen de gemeente en de *Vereniging tot stichting en instandhouding van Scholen met de Bijbel te Lunteren*. De Vereniging wil graag een perceel grond aan de Klomperweg kopen vanwege de alom heersende woningnood: *'De moeilijkheden die wij steeds ondervinden inzake huisvesting voor te benoemen schoolpersoneel hebben ons geleid tot het zoeken van een oplossing in deze zin.'* Het is de bedoeling om een dubbele woning op het perceel te bouwen en de directeur gemeentewerken heeft geen bezwaar om bedoelde grond te verkopen, maar omdat de grond nog maar net door de gemeente is aangekocht, is de *'uitnameprijs'* nog niet vastgesteld en kan nog niet tot verkoop worden overgegaan.

Als enkele maanden later de verkoopprijs van de grond door de gemeente is vastgesteld, krijgt de vereniging bericht het perceel van 518 m² te kunnen kopen voor f 9.738,40. Het hele traject wordt doorlopen, maar kort voor de overdracht, op 25 juni 1963, ruim een jaar na het eerste verzoek, is er een brief van de Vereniging met het verzoek de grond te mogen dóórverkopen. Wat is er aan de hand? De Vereniging heeft dringend woonruimte nodig en is in de gelegenheid twee reeds in aanbouw zijnde huizen aan de Mielweg te kopen, terwijl het hele bouwproces aan de Klomperweg nog in gang gezet moet worden en dus veel langer gaat duren. De Vereniging verzoekt nu de percelen te mogen ruilen waardoor aannemer Blankestijn de nieuwe eigenaar wordt. De gemeente gaat akkoord en verkoopt het perceel aan de Klomperweg rechtstreeks aan de aannemer op voorwaarde dat de nieuw te bouwen huizen worden verkocht aan economisch gebonden en aan de gemeente Ede. Hoewel dus alles rond is, duurt het tot januari 1964 voor het bewuste perceel daadwerkelijk eigendom wordt van Blankestijn en tot juni 1965 voordat de eigendomsacte voor de *Vereniging tot stichting en instandhouding van Scholen met de Bijbel* te Lunteren van het perceel aan de Mielweg passeert.

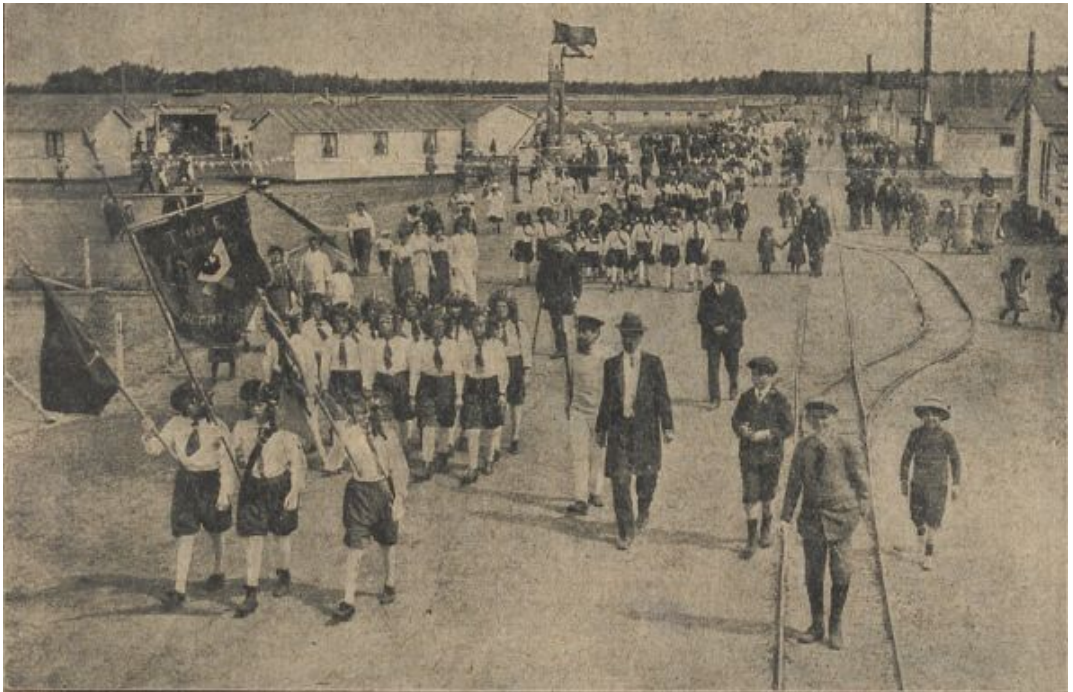

‘Tentoonstelling der Belgen’

Jan Kijlstra

Aan het voormalige Vluchtoord op de Eder Hei is in 2015 redelijk wat aandacht geschonken. Onder andere door de heruitgave van het boek *De hei is groot genoeg*, dat in enigszins afgeslankte vorm door het Edese Gemeentearchief in de reeks *Historische Cahiers* is verschenen.

Het Edese Vluchtoord, hoewel opgezet voor 10.000 mensen, heeft maximaal 5.300 mensen gehuisvest. Toch een aanzienlijk aantal. Een probleem, bij het geconcentreerd onderbrengen van grote groepen mensen, is het vullen van de tijd. Productieve arbeid die

Opening der Huisvlijttentoonstelling in het vluchtoord Ede.

Dezer dagen werd in het vluchtoord Ede een tentoonstelling geopenl van huisvlijt en kunst. Alle voorwerpen, welke werden tentoongesteld werden vervaardigd door bewoners van het kamp. Bij gelegenheid dezer plechtige opening hadden verschillende turnfeesten in het kamp plaats. Onze foto geeft de deelnemers en deelnemers aan de gymnastiekuitvoering te zien, in optocht naar het terrein.

mogelijk tot concurrentie met Nederlandse fabricaten zou kunnen leiden, was niet toegestaan. En exporteren was in die dagen niet aan de orde. Nederland was immers neutraal, en export van door Belgen geproduceerde goederen naar één van de buurlanden zou al snel als schending van die neutraliteit worden gezien.

Omdat echter ledigheid des duivels oorkussen is werden er toch veel activiteiten in het Vluchtoord opgezet. Een aardig beeld daarvan geeft een tweetal korte artikelen in het dagblad De Tijd van resp. 1 en 2 augustus 1916. Daarin wordt een 'Tentoonstelling de Belgen' aangekondigd, welke vanaf 6 augustus 1916 in het Vluchtoord bij Ede gehouden zou worden. Een tentoonstelling die, zoals de krant schrijft, 'zeker in ruimen zin belangstelling zal wekken, omdat die tentoonstelling een getrouw beeld zal geven van het leven der Belgische bevolking van het Vluchtoord in al zijn bijzonderheden.'

Want 'naast een groot aantal voorwerpen van huisvlijt, door de Vluchtoord-bewoners in hun vrijen tijd vervaardigd', waarvan 'menigeen der talrijk te verwachten bezoekers zich een souvenir uit deze oorlogsperiode zal willen aanschaffen' zouden de inzendingen ook een beeld geven van 'de verschillende industrieën welke in het Vluchtoord uitgeoefend worden'. En dat was een breed spectrum. Genoemd worden: schoenmakerij, kleermakerij, kant-werkerij, borstelmakerij, mattenvlechterij, speelgoedmakerij, enz.' Ook alle administratieve diensten van het Vluchtoord, 'dat met zijn ruim 4000 inwoners wel een stad gelijkt', zullen 'een kijkje geven van het bestuur en het dagelijks leven'. Als voorbeelden daarvan worden genoemd: 'geneeskundige verzorging, schoolkleding, onderwijs, vak-school, beroepsafdeeling, enz.'.

De krant schrijft dan ook: *'Kortom, de tentoonstelling zal een getrouwe en alzijdige afbeelding zijn van het beheer over het vluchtoord, van de organisatie zijne verschillende diensten en van het leven en de bezigheden der inwoners.'*

Om te vervolgen met: *'Er wordt voor ieder overtuigend aangetoond de grootsche rol van menslievendheid, welke het vreedzame en gastvrije Nederland vervult te midden en ten bate van de in de gruwelijkste der oorlogen meegesleepte volkeren.'*

Om de wandeling naar het Vluchtoord, annex een bezoek aan de tentoonstelling, te stimuleren meldt de krant ook nog: *'Op de tentoonstelling is zorg gedragen voor verfrissing, terwijl er, vooral des Zaterdag, voor verschillende attracties is gezorgd.'*

Opening der Huisvluchtentoonstelling in het vluchtoord Ede.

Greep van notabelen uit Ede en militaire autoriteiten bij de opening der Huisvluchtentoonstelling in het kamp.

In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 6 augustus 1916 wordt verslag gedaan van de opening van de tentoonstelling, welke blijkens het verslag op 5 augustus al plaatsgevonden heeft. De krant schrijft daarover: *'Toen de talrijke aanwezigen gistermiddag aan den ingang van het Vluchtoord door de commissie van de tentoonstelling waren ontvangen, werd naar de tentoonstelling gewandeld.*

Langs den geheelen weg stonden alle leden van de jongens- en meisjes turnafdeelingen geschaard, ongeveer vierhonderd kinderen. Allen in hun eenvoudige, maar frissche turnpakjes, de meeste getooid met de Belgische vlag.

Eerst hield de voorzitter van de tentvluchtelingscommissie, dr. Batolotti Rijnders, een rede waarin hij een beschrijving gaf van het vluchtoord, een schets van het leven en de bezigheden der bevolking en van de diverse diensten, om vervolgens een kort overzicht te geven van de tentoonstelling.

Na de aanwezigen te hebben gedankt voor hun aanwezigheid nodigde hij de eerevoorzitter, kolonel Mingels, uit de tentoonstelling te willen openen.

Alvorens de tentoonstelling werd bezichtigd, hebben een paar honderd kinderen een cantate ten gehore gebracht, getiteld: "Hosannah, Albert!". Woorden van den heer Joh. Demaegt te Middelburg, op muziek gezet door Jos. De Klerk te Haarlem, onder wiens leiding de uitvoering plaats had.

Daarna werd een rondwandeling over de tentoonstelling gemaakt, die vanaf heden voor het publiek is opengesteld.'

Demaegt was een naar Middelburg uitgeweken Belgische journalist en dichter. Jos. De

Klerk was een Belgisch musicus, die onderdak in Haarlem had gevonden. Hij zou de vader worden van de later zo beroemde organist Albert de Klerk, die als bespeler van het wereldberoemde Müller-orgel in de Grote- of St. Bavokerk in Haarlem ook heel veel bekende organisten heeft opgeleid. De cantate is niet terug te vinden. Wel wordt de titel nog genoemd in een verslag in het Algemeen Handelsblad uit 1918.

Albert I, Koning der Belgen, was zeer geliefd bij zijn onderdanen. Vooral omdat hij gedurende de hele Eerste Wereldoorlog het Belgische leger bleef aanvoeren en vaak bij zijn soldaten in de loopgraven verbleef.

Muziek der geïnterneerde Belgen, zang van mej. Celine van Leeuwen, een lied „Hosannah Albert van Jos. de Klerk, alles werkte mede om de waarheid te bevestigen van de liefde en woeijding die ds leden der „Union Belge” den Koning der Belgen toedragen om zijn, wat de heer Wijnen noemde: fiddité et devoir, trouw en plichtsbeseef.

Herinneringen aan Ede

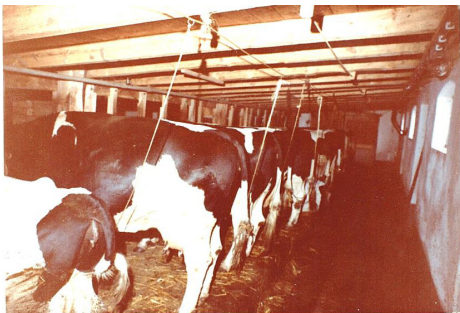
In het vorige nummer van De Zandloper (2015-4) hebben we aandacht besteed aan Jaap van Ree's jeugdherinneringen: *Toen Ede-Zuid nog Ede-Zuid was*. De auteur heeft inmiddels een vervolg geschreven: *Van oude markt tot koopzondag*, waarin hij veel verder gaat dan alleen Ede-Zuid. Hier volgen enkele fragmenten:

Op de schapenmarkt

Wat is daar nu aan de hand? Twee boeren praten tegen elkaar en beginnen steeds harder te praten. Het lijkt wel of ze ruzie hebben. Even later beginnen ze elkaar nog te slaan ook. De een roept wat, de ander houdt zijn hand op en krijgt er een stevige klap op. Vervolgens roept hij wat terug en krijgt hij een lel op zijn hand. Japie vindt dat wel heel merkwaardig. Als hij ruzie heeft met een vriendje, schoppen of slaan ze elkaar overal waar ze elkaar kunnen raken. Ze houden daarbij vast geen hand op en keren elkaar ook geen wang toe. Deze ruziënde boeren slaan elkaar alleen in de hand, ze schoppen elkaar niet eens. Even later is de ruzie weer over en geven ze elkaar een hand. Japie snapte er niets van en gaat dat aan zijn moeder vragen.

Op de boerderij

Bij de koeien is het ook altijd leuk. Als ze 's winters binnen staan, mogen Martien en Jaap de dieren vaak hooi of knollen voeren. Dat is best leuk om te doen. De grup, de wat dieper liggende mestgoot achter de koeien in de stal waarin de dieren hun onverteerde etensresten deponeren, moet regelmatig worden leeggemaakt en de opbrengst moet met een kruiwagen naar de mesthoop worden gebracht. Ook dat is best leuk, alleen als een koe schrikt en een trap naar achteren geeft is het minder prettig.

Ze kunnen best hard kunnen trappen, vooral koe Emma, en soms nog raak ook. Het is ook niet

echt een pretje als je achter de koe loopt en die tilt spontaan haar staart op. Als je je dan niet snel uit de voeten maakt, krijg je een warme douche. Daar weet Jaap alles van. Als hij een keer bezig is de grup leeg te maken en achter een koe staat, houdt de knecht Kees hem een poosje aan de praat. Opeens voelt Jaap zijn rechter schouder en rug wat warm worden en als hij Kees heel hard ziet lachen, weet hij genoeg.

En zijn val was groot

Op die donderdag in april, net voor Koninginnedag, staat de vernietiging van de watertoren gepland. Er zijn bijzonder veel mensen op afgekomen, want het opblazen van een toren gebeurt niet dagelijks in ons dorp Ede. Zoiets spectaculairs moet je natuurlijk live meemaken. Precies op de afgesproken tijd wordt er op de knop gedrukt, onmiddellijk volgt een explosie en de eens zo machtige toren wankelt ....., scheurt ....., en stort ter aarde....

De kenniscampus

De eerste school die hier werd gebouwd, was het Christelijk Streeklyceum. Die stond in de jaren '70 nog midden in de weilanden. De kenniscampus was toen nog tussen de koeien. Vervolgens werd eerst de woonwijk Maandereng gebouwd en daarna werd de kenniscampus uitgebreid met onder andere de ROC-A12, Groenhorst college en de CHE.

Helaas is Het Streek, het voormalige Christelijk Streeklyceum, een beetje aan de rand van de kenniscampus komen te staan. Dat is jammer, ze verdient dichterbij het midden te staan, niet alleen vanwege het goede onderwijs dat daar wordt gegeven, maar vooral omdat het de eerste school van de kenniscampus is.

Het boekje kost f 12,50 en is te verkrijgen bij Paard van Troje en Boek en Buro aan de Grotestraat; Boekhandel Hardeman aan de Telefoonweg en Primera aan de Parkweg.

COLOFON

Vereniging Oud Ede

De vereniging, opgericht in 1924, stelt zich ten doel volgens artikel 3.1 van de statuten:

'Het onderzoek van archieven en gedrukte bescheiden naar alles wat betrekking heeft op het ontstaan en de geschiedenis van de dorpen (kerken en buurten) van het ambt en van de gemeente Ede en het verzamelen en bewaren van alles wat van belang kan worden geacht voor en betrekking heeft op de geschiedenis van Ede.'

Postadres   Postbus 8293, 6710 AG Ede
Telefoon   06 348 676 27
E-mailadres   contact@oudede.nl
Website   www.oudede.nl
Bankrekening NL24 INGB 0003 5342 68

Dagelijks bestuur:

Simon van de Pol (voorzitter), Gerard Hendriks (secretaris) en Henk Borkhuis (penning-meester).

Leden

De vereniging telt ca. 800 leden. Nieuwe leden kunnen zich aanmelden per telefoon, brief, e-mail en via de website. Beëindiging van het lidmaatschap uitsluitend schriftelijk per brief of e-mail vóór 1 november. De contributie bedraagt in 2016 € 15,00

Erelid van de vereniging is mevrouw B.T. Groen.

Giften en schenkingen zijn fiscaal aftrekbaar omdat de Vereniging een erkende Algemeen Nut Beogende Instelling is. Omdat de VOE een culturele instelling is geldt zelfs een extra aftrek van 25%! De aftrek geldt overigens ook voor de contributie!

De Zandloper

Is een uitgave van de Vereniging Oud Ede en verschijnt viermaal per jaar.

De redactie van De Zandloper bestaat uit Hans Post (eindredacteur), Riet Beuker, Frans van Oort & Gerard van Bruggen.

De redactie van De Zandloper is te bereiken op het e-mailadres van de eindredacteur:
hanspost@worldmail.nl

Nieuwe artikelen die verband houden met de geschiedenis van Ede zijn welkom.

De redactie behoudt zich echter het recht voor een artikel te weigeren.

Overname van artikelen mag uitsluitend na schriftelijke toestemming van het bestuur van de Vereniging Oud Ede.

Wilt u adverteren in De Zandloper dan gelieve u contact op te nemen met het bestuur van de Vereniging.

Productie van De Zandloper: Drukkerij Verloop, Alblasserdam

ISSN 1384-7090

Afbeelding omslag:

**A.H. Koning: Eder dorp.
Gemeentearchief/Kunstcollectie Gemeente Ede**